

БЕРЕГИНЯ «БОТАНІЧНОГО ДИВА»**З нагоди 90-річчя від дня народження Д.М. Доброчаєвої**

Подвижницька наукова і науково-організаційна діяльність лауреата Державної премії УРСР, Заслуженого діяча науки і техніки УРСР, доктора біологічних наук Дарини Микитівни Доброчаєвої (1916–1995) була присвячена вивченню і збереженню світу рослин, без якого немислиме існування людини. Провідний ботанік України, знаний систематик, ботаніко-географ, герболог, музеєзнавець, історик науки, популяризатор ботанічних знань — такий спектр наукової творчості цієї яскравої особистості.

Уся дослідницька діяльність професора Д.М. Доброчаєвої пов'язана з Інститутом ботаніки НАН України та його Ботанічним музеєм, фундатором та першим директором якого вона була.

... арина — таке ім'я дали дівчинці її батьки Ксенія та Микита Ковальчуки, коли в їхній оселі у селі Хижники, що на Проскурівщині (нинішня Хмельниччина) 30 березня 1916 року народилася донечка. Вона стала справжнім дарунком долі для своїх батьків: вродлива і розумна, весела і лагідна, завжди готова робити добро, допомагати іншим. Дарина зростала серед мальовничої природи «краси України» — Поділля. Звісно, це не могло не знайти відлуння у юній душі. Від батька та матері, селян-трудівників, передалася їй любов до праці на землі, рідного краю. Разом із братами Андрієм, Степаном і Лук'яном Дарина із задоволенням поралася на городі. Її цікавила кожна рослинка, кожна травинка, а що вже казати про квіти... Таке органічне злиття з природою, захопленість «зеленим світом» і визначили подальшу долю Дарини. «Вважаю ботаніку своїм покликанням. З дитячих років звикла до поля-городу своїх батьків, де і сама працювала і пристрасно любила рослини — культурні й польові, «дикі». Дитячі та

юнацькі спогади про них — їхнє місцезростання, колір, пахощі — й зараз зберігає пам'ять», — писала Д.М. Доброчаєва в автобіографії.

Закінчивши школу та педагогічні курси, Дарина Микитівна певний час учителювала. Згодом було навчання у Північнокавказькому ветеринарно-зоотехнічному інституті м. Новочеркаська, а далі — біологічний факультет Ростовського державного університету. У 1933 р. Дарина переводиться до Харківського держуніверситету, де починає дослідницьку роботу під керівництвом видатного геоботаніка професора Ю.Д. Клеопова. 1936 року вона бере участь у ботанічній експедиції на Кавказ. Розмаїття рослинного світу Кавказу, краса гірської природи справили на молоду дослідницю незабутнє враження.

З 1938 р. Дарина Микитівна працює асистентом відділу геоботаніки Інституту ботаніки АН УРСР у м. Києві, а невдовзі стає аспіранткою відділу вищих рослин і заглиблюється у критико-систематичне вивчення роду *Centaurea* L. флори України.

Проте наукові студії перериває Велика Вітчизняна війна. Гірка звістка про загибель чоловіка, Павла Григоровича Доброчаєва, льотчика-інженера, спонукає Дарину Микитівну піти на фронт, у діючу армію, де вона перебувала у складі 215-ї авіаційної дивізії.

...Після Перемоги Д.М. Доброчаєва повертається до Києва, де продовжує навчання в аспірантурі і наукові дослідження під керівництвом відомого систематика професора М.В. Клокова. 26 грудня 1946 р. вона блискуче захищає кандидатську дисертацію «Систематичний та історико-географічний нарис роду *Centaurea* L. s.l. у флорі УРСР», яка була виконана у класичному критико-систематичному стилі. Дослідниця всебічно і ретельно вивчила морфологічну структуру волошок України, з'ясувала їхню екологічну приуроченість, проаналізувала характер поширення різних видів цього роду як в Україні, так і за її межами, навела для досліджуваної території 45 видів волошок, зокрема 5 нових для науки — *C. nigriceps* Dobroc., *C. alutacea* Dobroc., *C. ternopoliensis* Dobroc., *C. pseudocoriacea* Dobroc., *C. pseudomaculosa* Dobroc. Дисертацію Д.М. Доброчаєвої високо оцінили фахівці-ботаніки. Так, член-кореспондент АН УРСР М.Г. Попов зазначав, що ця праця «не поступається кращим західноєвропейським аналогам».

Уся подальша науково-дослідна робота Дарини Микитівни пов'язана з відділом вищих рослин академічного Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного. Вона працює поруч з такими талановитими вченими, як М.В. Клоков, О.Д. Вісюліна, Є.І. Борзиловський, А.І. Барбарич та ін. Енергійна, віддана своїй справі, Дарина Микитівна разом з провідними науковцями відділу опановує глибини систематики і флористики. Вона стає переконаним послідовником фітоєйдологічних поглядів С.І. Коржинського, В.Л. Комарова, Й.К. Пачоського, С.Ю. Юзепчука, М.В. Клокова. Взявши за основу біоквантованості фітобіоти морфолого-географічну расу як реально існуючу в природі одиницю, формування якої

зумовлене екологічними чинниками середовища, Д.М. Доброчаєва послідовно відображала різноманітність морфолого-географічних рис через монотипний таксономічний стандарт виду. На цих засадах вона опублікувала низку критико-аналітичних праць, які стосувалися біорізноманітності видів родів *Anthemis* L., *Spiraela* L., *Trapa* L., *Symphytum* L. тощо.

У відділі систематики та флористики судинних рослин Д.М. Доброчаєва пропрацювала майже 20 років, до призначення її у 1966 р. завідувачкою Ботанічного музею інституту. Разом з іншими співробітниками відділу вона, використовуючи кожен нагоду, їздила в численні експедиції, збирала матеріал для майбутніх фундаментальних видань. У той час конче потрібною була інформація про видовий склад флори України, і тому, не припиняючи роботи над написанням чергових томів «Флори УРСР», колектив науковців створив «Визначник рослин УРСР» (1950), який був відзначений Державною премією СРСР. Для цього видання Д.М. Доброчаєва опрацювала цілу низку таксонів — *Serratula* L., *Crupina* Cass., *Rhaponticum* DC., *Chartolepis* Cass., *Acroptilon* Cass., *Phaeopappus* Boiss., а також монографічно рід *Centaurea* L.

Починаючи від 1954 р. чільне місце в науковій роботі Дарини Микитівни посідають таксономічні дослідження — критико-систематичне вивчення різних родів і видів для академічного 12-томного видання «Флора УРСР». Від 6-го й до останнього тому Д.М. Доброчаєва — його незмінний автор. Загалом для «Флори УРСР» вона опрацювала 513 видів рослин. За цю фундаментальну працю Дарина Микитівна разом з іншими науковцями була удостоєна Державної премії УРСР у галузі науки і техніки.

Д.М. Доброчаєва критично опрацювала багато таксонів для низки інших флористичних видань — «Флора Крима» (1969), «Визначник рослин Українських Карпат» (1977), «Флора европейской части СССР» (1981), «Жизнь растений» (1981), «Хорология флоры Украины» (1986), «Определитель высших

Д.М. Доброчаєва

растений України» (1987), «Червона книга України» (1996).

Та найвагомішим дослідженням Дарини Микитівни було флорологічне і критико-систематичне опрацювання великої різноманітності шорстколистих на широких просторах СРСР — від Балтійського моря і Карпат до Уралу, від берегів Льодовитого океану до Чорного моря і Кавказу. Результати цього величезного узагальнюючого дослідження були підсумовані в її докторській дисертації — «Бурчаникоцветные (*Boraginales* Hutch.) европейской части СССР», яку Д.М. Доброчаєва захистила в 1978 р. У ній наведено 143 види шорстколистих замість відомих раніше 110, описано 6 нових для науки видів рослин — *Onosma volgense* Dobroch., *O. gubertinense* Dobroch. et V. Vinogradova, *O. macrochaetum* Klokov et Dobroch., *Echium popovii* Dobroch., *Symphytum popovii* Dobroch., *Myosotis popovii* Dobroch. Всебічні дослідження представників родини шорстколистих стали новим етапом у теоретичному пізнанні їхніх географічних рас. Ця капітальна праця, що актуальна і нині, вповні заслуговувала на опублікування окремим виданням. І лише одна її частина — кри-

тико-систематичне опрацювання родини *Boraginaceae* — згодом була використана у «Флоре европейской части СССР» (1981).

Загалом Д.М. Доброчаєва описала понад 30 нових таксонів, зокрема 18 нових для науки видів судинних рослин.

Дарина Микитівна — автор та співавтор 193 публікацій, серед яких — 19 монографій, 80 наукових і науково-популярних статей та інших видань.

Професор Д.М. Доброчаєва офіційно була керівником лише двох аспірантів, які готували кандидатські дисертації з проблем систематики рослин (однією з них вона керувала по смерті професора М.І. Котова), але загалом учнів у неї було багато. Вона мала хист згуртувати довкола себе молодь, бути її добрим порадиником.

Вихована на кращих ботанічних традиціях, завжди пам'ятаючи, що гербарні колекції — це основна база систематичних досліджень, Д.М. Доброчаєва не тільки сама поповнювала гербарні фонди Інституту ботаніки, а й привчала молодь дбайливо ставитися до гербарію. З експедицій по Україні і світу, із приватних поїздок вона привозила численні гербарні матеріали і передала до Інституту ботаніки понад 30 тис. гербарних аркушів. Керуючи тривалий час обмінним фондом гербарію, значно розширила зв'язки з ботанічними установами багатьох країн Європи, Азії та Америки, активізувала роботу щодо поповнення колекції світової флори.

У 1966 р. Дарина Микитівна очолила Ботанічний музей Інституту ботаніки АН УРСР, який був складовою експедиційно-територіального комплексу Центрального науково-природознавчого музею АН УРСР. Уперше в Україні планувалося створити на великій площі зовсім нові, науково достовірні, різнобічні й цікаві ботанічні експозиції. Д.М. Доброчаєва спільно зі своїми колегами-науковцями — доктором біологічних наук Б.В. Заверухою, кандидатами біологічних наук Л.М. Сипайловою і Л.С. Пановою творчо, з великим ентузіазмом розпочала формування музею — розробляла наукові

Директор Ботанічного музею Д.М. Доброчаєва зустрічає високих гостей Академії

засади фітобіологічних експозицій, ескізні проекти вітрин, біогруп, діорам, складала тестові характеристики рослинного світу окремих ботаніко-географічних і флористичних регіонів, створювала схеми розподілу рослинності, хорологічні карти, виготовляла об'ємні натурні експонати тощо.

І результат виявився неперевершеним. У 1969 р. було відкрито першу, а в 1973-му — другу чергу експозиції Ботанічного музею загальною площею 1400 м².

Щоб сповна уявити творчий подвиг Д.М. Доброчаєвої як одного з фундаторів музею, досить лише перелічити основні теми експозицій та їхні складові. В музеї є такі тематичні розділи: «Ботанічна наука в Україні», «Основні групи рослинного світу», «Клітинна будова і морфологія квіткових рослин», «Рослини в житті людини», «Охорона природи», «Рослинний світ України», «Рослинний світ Євразії», «Рослинний світ Земної кулі». Це — 109 вітрин, 10 біогруп, 8 великоформатних об'ємних діорам, де виставлено 3,5 тис. натурних експонатів, 300 кольорових

і 250 чорно-білих фотографій, 1 тис. кольорових схем, малюнків, карт, 300 текстових характеристик тощо. Упродовж 1975–1982 років видавався та перевидавався «Путівник по експозиціях Ботанічного музею», написаний Д.М. Доброчаєвою, Б.В. Заверухою і Л.М. Сипайловою. За матеріалами експозицій автори підготували також два видання науково-популярної книги «У царстві флори» (1978, 1982). Експозиції Ботанічного музею високо оцінили багато вітчизняних і зарубіжних учених. Вони слушно вважали їх одними з найкращих у світі і справедливо називали «ботанічним дивом». Наведемо лише дві цитати із книги відгуків відвідувачів музею: «Про Ваші справи говорять експозиції музею. Він надовго залишиться видатним витвором науки і мистецтва, оскільки в ньому Ви зуміли поєднати воедино і одне, і друге», — писав професор А.І. Галушко. «Це найкращий у країні природознавчий музей. Створення його — творчий подвиг», — так захоплено висловився член-кореспондент Російської академії наук В.М. Тихомиров.

Дарина Микитівна була не тільки керівником, а й справжньою господинею музею. Шанованих гостей чи просто захоплених, допитливих відвідувачів (часто навіть після закінчення робочого дня) вона гостинно зустрічала, знайомила з експозиціями музею і неодмінно пригощала смачними домашніми пиріжками, варениками, оладками, а то й чорним хлібом із салом.

Багато свого часу Д.М. Доброчаєва віддала й вивченню наукової спадщини, біографій, епістолярію почасти забутих ботаніків — таких, як Н.Т. Гаморак, Ю.Д. Клеопов, О.А. Яната, Н.Т. Осадча-Яната та ін. Вона популяризувала їхні дослідження, писала про них статті, видавала книжки, зокрема, про одного з перших президентів ВУАН академіка В.І. Липського (у співавторстві з журналістом Г.П. Мокрицьким). Усі її історіографічні праці базувалися на численних архівних матеріалах. Дарина Микитівна нерідко допомагала близьким і рідним дізнатися про долю тих, хто безвинно загинув від репресій чи поліг у воєнне лихоліття. За це їй від усіх нас — низький уклін.

Багато зусиль докладала Дарина Микитівна для організації видань наукових праць своїх учителів. Саме завдяки її діяльній участі побачили світ двотомник робіт М.Г. Попова (1983), монографія Ю.Д. Клеопова (1990). Готувалися до друку матеріали наукової спадщини М.В. Клокова та Н.Т. Осадчої-Янати.

Д.М. Доброчаєва вела широку громадську та науково-просвітницьку роботу, завжди була у центрі життя колективу інституту.

Її трудова, наукова й організаторська діяльність відзначені державними нагородами — Грамотою Президії Верховної Ради Української РСР, медалями. Від 1892 р. Д.М. Доброчаєва — Заслужений діяч науки і техніки УРСР.

Дарину Микитівну — доброзичливу, чуйну і просто чарівну жінку з лагідною посмішкою — пам'ятають рідні, колеги, учні, співробітники Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного.

На спільному засіданні Вченої ради інституту та Українського ботанічного товариства у квітні 2006 р. було вшановано пам'ять про-

фесора Д.М. Доброчаєвої. Кандидати біологічних наук А.П. Ільїнська та М.В. Шевера виступили з доповіддю «Професор Д.М. Доброчаєва: життєвий і творчий шлях». Своїми спогадами про Дарину Микитівну поділилися директор Інституту ботаніки член-кореспондент НАН України Я.П. Дідух, почесний директор Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України член-кореспондент НАН України Т.М. Черевченко та доктор біологічних наук М.А. Кохно (з тієї самої установи), доктор біологічних наук С.В. Сябряй (Інститут геологічних наук НАН України), кандидат біологічних наук Л.Г. Оляницька (Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова) та ін.

Була організована виставка наукових праць Д.М. Доброчаєвої, типових гербарних екземплярів нових для науки видів судинних рослин, описаних нею. Також експонувалися численні фотографії, які вихоплювали цікаві моменти творчого шляху Дарини Микитівни.

Для вшанування пам'яті Д.М. Доброчаєвої за рішенням Ученої ради Інституту ботаніки НАН України та наказом директора установи члена-кореспондента НАН України Я.П. Дідуха її ім'я присвоєно Ботанічному музею інституту, де вона працювала впродовж багатьох років.

Приємно відзначити, що за підтримки Кременчуцької філії Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», зокрема її директора професора А.П. Самодріна, якому автори висловлюють щире подяку, побачила світ книга «Дарина Микитівна Доброчаєва. (1916–1995)», в якій висвітлено життєвий шлях і науковий доробок знаного біолога.

А. ІЛЬЇНСЬКА,
кандидат біологічних наук,
старший науковий співробітник,
В. ПРОТОПОПОВА,
доктор біологічних наук,
провідний науковий співробітник,
М. ШЕВЕРА,
кандидат біологічних наук,
старший науковий співробітник
(Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного
НАН України, м. Київ)